

Драган Тодоровић

ДЕЈАНСКИ РОМИ

Резиме: У раду се пропитује однос домицилног, већинског сеоског и мањинског ромског становништва у једном од најстаријих власотиначких села, Дејану. У начину њихове међусобне комуникације, нивоу међусобног поверења, опстајању стереотипа и предрасуда једних о другима, потенцијалном пријатељском и родбинском повезивању, поверавању извршавања одређених економских делатности, узајамном практиковању обичаја и традиције, уважавању номадских и седелачких навика различитих ромских група – огледао се сав мултикултурни и интеркултурни потенцијал традиционалне сеоске српске заједнице.

Кључне речи: Дејан, Власотинце, дејански Роми, мултикултурализам, интеркултурализам.

УВОД

У домаћој ромолошкој литератури, са посебним нагласком на културно-религијско-географску област југоисточне Србије, доброно је већ проучен феномен смрти, начина сахрањивања (предсмртних, смртних и погребних обичаја), култа гроба и типова гробаља у Рома (Ђорђевић 2005, 2010; Ђорђевић и Тодоровић 1999, 2006, 2017; Todorović 2005; Todorović i Ђorđević 2002, 2013; Todorović and Ђorđević 2001). Племенит потез најугледнијих Дејанаца да се одуже родном крају сабирањем његове петовековне повести у корице двотомног зборника радова, још једном нас је вратио теми културе смрти, као и пропитивању порекла, историјата и обичајног живота Рома у једном од најстаријих села у овом делу Повласиња.

У ПОХОДЕ ДЕЈАНСКИМ РОМИМА

Сви одреда Роми из Дејана, једнако као и убоги Срби, корисници су услуга Центра за социјални рад Власотинце и Црна Трава. Захваљујући љубазности директора Центра, социолога Момчила Игњатовића, његова упосленица – дипломирани психолог Ивана Митровић – ажурно је доставила кратак, а детаљан извештај о ромским корисницима њихових услуга:

„Поштовани, поводом Вашег дописа од дана 14. 8. 2021. год, обавештавамо Вас да се према званичној статистици на територији општине Власотинце налази 691 припадник ромске популације, а од тога су 341 мушкарци и 350 жена. На евиденцији ЦСР Власотинце и Црна Трава налази се 19 ромских породица са укупно 49 Рома из села Доњи Дејан, који су корисници новчане социјалне помоћи. У Доњем Дејану се налази 16 деце школског узраста, 3 стара лица и 30 лица способна за рад.“

Мој водич на терену Владимир, старији син пензионисаног универзитетског професора др Ђуре Стевановића¹, староседелац је у Доњем Дејану и одличан познавалац сеоских прилика. Налазимо се испред задруге у центру села (слика 1) из два разлога. Старински обичаји налажу да се купи кутија колача и сто грама кафе пре него што се ступи људима у кућу. Важније од тога: стотинак метара лево и десно од продавнице налазе се домови доњодејанских Рома.

У домаћинству Негована Савића

На пространој наткривеној тераси дочекује нас омањи човек и, уз широк осмех, поздравља чврстим стиском руке. Зове се Негован Савић, краће Неша (1959). Не напуштајући чело стола, позива нас да му се придружимо и одмах пита чиме бисмо да се освежимо (слика 2). Са његове десне стране седи млађи човек (слика 3), испоставља се син Горан (1975). Устаје да донесе послужење. Неша нас упознаје да се налазимо у засеоку „Власина,“ још прецизније, у махали „Мишинци.“ Чине је четири ромске куће. Ниже су, уз магистрални пут, још четири, а две у мали „Било“ – укупно десет.

Пред нама је радишан домаћин. На кући би му позавидео и било који Србин: спратна је, омалтерисана, ограда бетонским балустрадама, има и гаражу на којој лежи пространа тераса (слика 4). Нимало случајно: уз оца², изучио је од малих ногу грађевински занат. Сада погађа послове по југоисточној Србији, дижући породичне домове, а као подизвођач и омање стамбене зграде. За формално образовање није имао времена, задржао се на шест разреда основне школе, као уосталом и бројне генерације пре и после њега. Не издржава се само од градитељства: на плацу поред и преко пута куће гаје се јагоде и малине (слике 5 и 6).

Отац је двоје деце: Тање и Горана, од обоје има по унука и унуку. Наследник лозе је и настављач посла: започео је предуниверзитетско усавршавање, стигао до другог разреда и дигао руке, окрећући се аргатовану са оцем. Своју, пак, децу није спутавао у стручном оспособљавању: ћерка се подучавала у Црној Трави, отворио јој је

локал у коме се бави шминком. Најмлађи Савић се „метнуо“ на татка: такође је напустио другу средњошколску годину и прихватио се мистрије и малтера. Сазнајемо и најинтересантнији податак: Горанова жена је Српкиња³. Маша се за мобилни телефон и поносно показује насмејана лица родитеља и деце, изражено беле пути. Питамо за односе са комшијама, а он спремно одговара: има више познаника и пријатеља међу Србима него међу саплеменицима. И додаје: добросуседску атмосферу одређују квалитети који красе појединца као човека, не и боја коже. Са мештанима их повезује и конфесионално порекло, изјашњавају се као православци и диче Св. Николом, породичним свецем, тако и десетинама Срба за славском трпезом, којима узвраћају посете у њихове празничне дане. Онда нас и није превише зачуло што не споредују међусобно на ромском језику. Штавише, Неша зна језик предака, али га не користи у свакодневном разговору са укућанима, посебно не са млађаријом.

У домаћинству Милана Јовановића

Тик уз магистралу Власотинце–Свође, испред дворишне оgrade од тараба и плетене жице, дочекује нас Милан Јовановић (1943), уочљиво уморан од поподневног обделавања њивице подно асфалтираног друма. Старији Ром није стигао да се преодене, али нас спремно нуди да му правимо друштво за дрвеним столом и столицама уз саму капију. Потанко објашњава да је његов отац плац за кућу купио још током трајања Другог светског рата („било је то бугарско време у овом крају,“ чујемо додатни опис), да је одмах саградио приземни кућерак у којем су му се и деца рађала. На питање одакле му је потекло, нема поуздан одговор: прадеда је био из Била, али за деду није сигуран да ли се у Дејан спустио из Била или из Крушевице. Омање ромско насеље чине још три дома сличног материјалног изгледа, нанизана један поред другог.

У покривеној једноспратници са неуређеним поткровљем (слика 7) удомљене су четири генерације Јовановића: старији син Небојша (58) одељен је на етажу, у приземљу обитава Милан са млађим сином Предрагом (54) и његовим породом. Синови су завршили основну школу. Дочекао је од унука Саше и две преслатке праунуке, које су пошле у други разред основне школе (слика 8). Сашина супруга је Српкиња из Ваљева⁴.

Отац је био ковач. Стриц је музицирао и од њега је, након четири разреда основне школе, и научио да свира хармонику. Издржавао се тридесет година од свирке на весељима (свадбе, косидбе...) у

околним селима, већином по српским кућама. И старији син се бави музиком. Заједничким снагама су подигли скромни дом, чак постигли да купе суседно српско имање. Односи са мештанима никад нису били проблематични, јер није било разлога за тако нешто. Православље их је само додатно зближило: и Јовановићи пале свећу и секу обредни колач у част Св. Николе. – Славе и Василицу, али онако, не званично.

Беседи нам интересантно искуство из сопствене младости: оженио се Српкињом, учитељевом ћерком. Дошла је у њихову кућу, била са њима четири-пет дана и вратила се код оца. Његова мајка ју је отпратила речима: „Не можеш ти овде код нас, иди тамо где ти је место.“ „Времена су била таква, ја сам био млад и морао сам да слушам мајку,“ помирљиво нам признаје Милан. После се оженио Ромкињом из Ниша. Шездесет година су били у браку, друга је година како је умрла. Њена му је смрт изузетно тешко пала. „Немаш коме да се жалиш, немаш коме да се фалиш, цркни ако хоћеш, нико те ништа не пита,“ сетно додаје овај Ром нарушеног здравља. Издржава се од обрађивања оранице преко пута породичног дома (слика 9), искључиво за сопствене потребе: комшије су му дозволиле да бесплатно обрађује њиву да се не би запарложила. Прима и социјалну помоћ (10.000 динара), једнако као и снајка и син – они, пак, допуњују буџет учествовањем у организованим бербама воћа у околину Шида. Уобичајено се дејански Роми издржавају од грађевине и рада у циглани, помало и од пољопривреде, као и од сезонских берби печурака, ораха, малина...

Милан ромски говори, али се у кући збори на српском, најпре због најмлађих. „А треба да знају, нађу се у ромско друштво, а ништа не разумеју,“ каже не без љутње, осврћући се на незаинтересованост потомства за упознавање матерњег језика. Не пропушта прилику да нам се пожали на највећи проблем у читавом насељу – недостатак пијаће воде: буде је по сат времена, па нестане. „Зар је то достојан живот?“ пита се погледајући у нас и тражећи безгласну подршку.

САХРАЊИВАЊЕ ДЕЈАНСКИХ РОМА

Заједничко сахрањивање са Србима на гробљу у суседној Крушевици практикују овдашњи Роми од како знају за себе. И не умеју да објасне зашто је то тако. Остало је упамћено да су се испрва преци из Крушевице досељавали у Било, а онда су се, пре отприлике три деценије, одатле спустили у Дејан⁵. И та магловита протачка веза са комшијским селом никад није ишчилела: животни пут дејанских Рома редовно се завршава изван граница родног атара.

До три километра удаљеног гробља у Крушевици стиже се излоканим, вијугавим каменитим друмом. Вози нас својим теренцем Драган⁶, другачије не би ни могло: „нежнија“ лимузина не би се изборила са успутним успонима, низбрдицама и џомбама⁷. На благој падини, у сенци храстовог луга, дочекало нас је повеће вечно коначиште, слично многим до сада виђеним у руралном залеђу југоисточне Србије.

Интересују нас његова источна страна, јер су баш ту груписани у два-три спољна реда, са обе стране главне стазе, надгробни споменици Рома из више суседних села, па и оних из Дејана (слика 10). Не постоји лице задужено испред локалне заједнице за старање о погребном комплексу, већ је гробовље препуштено бризи ближих и даљих потомака. Листом двогробне парцеле нису међусобно одвојене стазама, какав је случај на уређеним градским гробљима, већ се наслањају једна на другу. Општи је утисак да је гробље одржавано (мада уочавамо гробна места обрасла изцигљалим храстовим гранама и травом).

Двадесетак је надгробних белега, од клесаног кречњака или тамног гранита. Они постављени пре или непосредно након Другог светског рата запарложени су, зуб времена увелико је оштетио натписе на каменим плочама (слике 11 и 12). У бољем су стању они из осамдесетих и деведесетих година прошлог века, јер су подаци угравирани у гранит, а фотографије у керамичке оквире (слике 13 и 14). Најбоље се држе вечна почивалишта с почетка новог миленијума: по најновијој су „моди“ (слова су са позлатом, слике утиснуте у порцелан), неоштећена су и уредно одржавана (слике 15 и 16). Једино су на њима спарушкани венци од природног цвећа и његове пластичне имитације.

Ни по чему се не разликују од српских. Сви су стандардно опремљени, онако како налажу православна вера и обичаји. На надгробним плочама ћирилицом су уредно, али без интерпункцијских знакова, исписани основни подаци о умрлом и о томе ко подиже споменик. Имена су и презимена махом српско-православна (Божа, Милан, Милева, Милица, Нада, Новка, Павле, Петар...). (Препознајемо покојне из рода Савића и Јовановића, који су нам били саговорници у Дејану.) Тек нам по једно усамљено име (Сабрија) и презиме (Мустафић) указују на давнашње породичне корене у исламу. Потпуно је била неочекивана и фотографија Рома у инвалидским колицима (слика 17). Обавезан елемент је традиционалан симбол хришћанства (уцртан или обликован крст). Око надгробника су посађене камене или гранитне вазе за цвеће. Изостају било какви орнаменти и занатски украси (стилизовани венци, ромбоидне шаре и

слично). Нисмо уочили ниједан епитаф (поруку или стих). Нити затекли остатке од хране или други органски и неоргански отпад.

Издајамо им три заједничке карактеристике: 1. ниједно гробно место нема постављену надгробну плочу, само су уоквирена бетонским страницама (разлог томе сигурно лежи у неимућству ромских домаћинстава да финансирају израду скупочених покривки „вечних кућа“), 2. неизоставни су клесани камени столови⁸, унутар бетоном омеђеног простора и 3. коначна одредишта нису међусобно одвојена металним оградама или ланцима.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Немамо дилему: Срби и Роми у Дејану јесу добре комшије. Заједништво је у значајној мери узроковано једнакошћу, најпре у вероисповедном погледу и језику споразумевања (равноправни су и у немаштини, материјалној и културној, која мори српско село деценијама уназад). Социјалну интеракцију месно становништво остварује: 1. испомагањем у сезонским пословима, 2. посећивањем у славске дане и 3. брачним зближавањем.

Ромско почивалиште у Крушевици припада трећем типу погребанња Рома: *на гробљу већинског народа*⁹. Ова материјална чињеница речитије говори у прилог непостојање социјалне удаљености између већинског и мањинског народа у власотиначком сеоцету од било које скале са вербалним изјавама. Сва прича о мултикултурализму и интеркултурализму, заједништву и толеранцији у вишеверском друштву, пада или опстаје око одлуке хоћемо ли етнички, расно или верско другачијем дозволити сахрану на „нашем“ гробљу. Ваљда су људи у смрти једнаки! Гајење свести о „култури смрти“ спречава икакве изливе ксенофобије и расизма и омогућава целовитије сагледавање ромске судбине на простору Балкана (Ђорђевић, Тодоровић and Гавриловић 2015).

Идеално-типски посматрано, могао би се олако дејански „случај“ убројати у четврти модалитет („на неком другом гробљу ван места живљења“) и поставити питање ко то тамо брани Ромима сахрањивање на месном гробљу. Тек упознавањем са ситуацијом на терену спознали смо ширину погледа домицилног живља, које у ниједном појединачном случају није довело у питање поштовање ове особене, а устаљене навике комшија ромске националности. Још једном, томе је несумњиво допринело и конфесионално јединство овдашњих Срба и Рома и на бројним примерима потврђена помешаност у практиковању канона православља (најпре у погледу поштовања и слављена кућног свеца).

Истраживачева забринутост, међутим, креће се у другом правцу: шта је са другом страном културног даривања (Mos 2018) – давањем, а не само примањем? Води ли претерана интегрисаност Рома у локални миље у њихову потпуну асимилацију? Пружају нам за право поједини импути са којима смо се сусрели током кратког заједничког боравка међу њима: заборављен матерњи говор, стидљиво прослављање ромских празника, наглашена женидба и удаја за партнере из окружујућег етничког корпуса... Сахрањивање два вероисповедно иста етноса на јединственом гробљу природно је и за сваку похвалу, али не и претапање мањине у већину! Над тим би требало да се замисле и представници већинског народа и постојећи интеркултуралистички потенцијал усмере у правцу помагања суселцима тамније пути да очувају народносни идентитет. А, што да не, и још боље са упознају са значењем и садржајем „романипена“ кроз подстакнуто и неспутано његово упражњавање у сеоским оквирима, то јест кроз прожимање српске и ромске културе.

ФОТОГРАФИЈЕ

Слика 1: Сеоска задруга у Доњем Дејану

Слика 2: Негован Савић

Слика 3: Горан Савић

Слика 4: Породична кућа Савића

*Слика 5: Јагодичњак у власништву
Савића*

*Слика 6: Малињар у власништву
Савића*

*Слика 7: Породична зграда
Јовановића*

*Слика 8: Прадеда Милан са
праунукама*

*Слика 9: Њива коју Милан обрађује
за породичне потребе*

*Слика 10: Ромски гробови на источној
страни гробља у Крушевици*

Слика 11: Пример старог гроба

Слика 12: Пример старог гроба

Слика 13: Новији гробови

Слика 14: Новији гробови

Слика 15: Најновији гробови

Слика 16: Најновији гробови

Слика 17: Карактеристична фотографија: Ром у инвалидским колицима

Напомене:

¹ Професору Ђури Стевановићу још једном захваљујемо на гостопримству у дому и организацији теренског рада.

² Отац је био и познати музичар: деценијама је на „тупанчету” са ромским оркестрима зарађивао на слављима по црнотравском крају. Кад није било весеља, печалбарило се. И породица је напредовала, на очиглед свих.

³ Неша придодаје да му и ћерка живи у мешовитом браку: удала се за Србина. Исто тако и братовљева кћер.

⁴ За млађаног Рома из Доњег Дејана пошла је и једна Црногорка, говоре нам.

⁵ Драгољуб Б. Ђорђевић (2018, 52) понудио је и следеће виђење ствари: „... и непоуздано разјашњење Дејанаца зашто сада то чине: као, онде су живели, онда су их Крушевичани одатле истерали у Дејан, а они наставили да се тамо покопавају.”

⁶ Драган је искусни власитиначки таксиста, који се налази на услузи кад год треба неко или нешто да се доведе или одвезе на релацији село-град.

⁷ Питамо се у себи како ли је тек људима који у погребној поворци, свеједно по лепом времену ил' сваковрсном кијамету, на рукама прате покојника до вечног одморишта!

⁸ Истоветну праксу уочавамо и испред надгробних белега Крушевичана, као и на другим дејанским гробљима (Ђорђевић 2019).

⁹ Пре више од две деценије иновативно смо емпиријски верификовали начине на који Роми сахрањују своје мртве: „А) на сопственом, тзв. циганском гробљу које је физички одвојено од гробља већинског народа; Б) на сопственом, тзв. циганском гробљу које је физички спојено са гробљем већинског народа; В) на гробљу већинског народа; Г) на неком другом гробљу ван места живљења” (Ђорђевић и Тодоровић 1999, 32).

ЛИТЕРАТУРА

Đorđević, D. B., ed. *Romani Cult Places and Culture of Death/Romane Kultna Thana Thay I Kultura Meribasiri*. Niš: YSSSR and Sven, 2005.

Ђорђевић, Драгољуб Б. На коњу с лаптопом у бисагама: увод у ромолошке студије. Нови Сад и Ниш: Прометеј и Машински факултет, 2010.

Ђорђевић, Драгољуб Б. „Гробље у Прагону (Социолошка скица).“ *Балканске синтезе* 1 (2018): 51–69.

Ђорђевић, Драгољуб Б. „Гробиште Гроб на Чуки.“ *Балканске синтезе* 3 (2019): 109–120.

Ђорђевић, Драгољуб Б. и Драган Тодоровић. *Јавор изнад главе. Класична вера и ромско-православна сеоска гробља*. Ниш: Комренски социолошки сусрети, 1999.

Đorđević, D. B. and D. Todorović. „Roma (and Serbs), Culture of Death and Tolerance: Three Examples from South Serbia.“ У *Геокултура развоја и култура мира на Балкану (Етничка и религијска позадина)*, приредили Љ. Митровић et al., 213–233. Ниш: Институт за социологију Филозофског факултета Универзитета у Нишу, 2006.

Ђорђевић, Драгољуб Б. и Драган Тодоровић. „Сахрана Шабана Бајрамовића и око ње (Преплитање политике и религије).“ *Балканске синтезе* 4, 3 (2017): 29–53.

Đorđević, Dragoljub B., Dragan Todorović, and Danijela Gavrilović, eds. *Cemeteries and Burial Customs on the Border*. Niš: YSSSR, MEF, 2015.

Mos, Marsel. *Ogled o daru*. Novi Sad: Mediterran Publishing, 2018.

Todorović, D., ed. *Romani Narratives about Pre-death, Death and After-death Customs/ Romano Vakeriba kotar Anglunomeribasere, Meribasere thay Palomeribasere Adetya*. Niš: YSSSR and Sven, 2005.

Todorović, D. and D. B. Đorđević. „The Gypsy Cemetery in Donji Komren.“ *Facta Universitatis: series Philosophy and Sociology* 2, 8 (2001): 445–455.

Todorović, D. i D. B. Đorđević. „Romska kultura smrti.“ У *Romi na raskršću*, priredili D. B. Đorđević i J. Živković, 143–156. Niš: PUNTA i Društvo dobre akcije i Komrenski sociološki susreti i Bahtalo drom, 2002.

Тодоровић, Д. и Д. Б. Ђорђевић. „О предсмртним, смртним и посмртним обичајима старијих Рома и Ромкиња у селима југоисточне Србије.“ В *Научни диалози (Сборник посветен на 10-годишнината от научното партнорство между Филологическия и Философски факултет на Университетите във Велико Търново и Ниш)*, съставителство Радослав Радев, Христо Бонджолов и Ценка Иванова, 223–252. Велико Търново: Универзитетско издателство „Св. Св. Кирил и Методий“, 2013.

Ђорђе Симоновић, Милорад Рибар, Уређење сеоских територија и насеља, Београд: ИБИ, 1993; Бранислав Којић, Ђорђе Симоновић. *Сеоска насеља Србије*. Београд: ИЦС, 1975.

Jameson, Frederic. *Architecture and the Critique of Ideology*, у: Joan Ockman (ур.). *Architecture Criticism Ideology*. Princeton: Architectural Press, 1985: 51–87.

Просторни план Републике Србије 2010–2020 (Сл.Гласник РС, бр. 88/2010)

Стевановић, Ђура. *Индустријализација пољопривреде и будућност села*. Београд: Завод за проучавање села, 2008; 265.

Симоновић, Ђорђе. *Центри заједнице села у Србији – сеоске варошице и сеоске чаршије*. Београд: ИАУС, ГК., 1970.

Александар Дероко. *Народно неимарство*, Београд: САНУ, 1968.

Аранђеловић Милош, Александар Виденовић. „Друштвени значај задружних домова у постсоцијалистичком контексту.“ *Зборник Матице српске за друштвене*

науке, 4/2016: 947–960.

Аранђеловић Милош. Друштвено-културни услови развоја архитектуре грађевина јавне намене у селима Србије у периоду од 1946. до 1970. (докторска дисертација), Београд: Архитектонски факултет, 2016.

THE ROMA FROM DEJAN

Abstract

The paper examines the relationship between the domiciled rural majority and the Romani minority in one of the oldest Vlasotince villages, Dejan. The entire multicultural and intercultural potential of the traditional Serbian rural community is reflected in the ways of their mutual communication, the level of their mutual trust, the perseverance of stereotypes and prejudices between the two groups, the potential connection as friends and relatives, the delegation of certain economic activities, the shared practice of customs and tradition, and the acknowledgement of nomadic and sedentary habits of different Romani groups.

Key words: Dejan, Vlasotince, Roma from Dejan, multiculturalism, interculturalism.